

առջև, գաղղիացի Ռաֆրէյ խուզարկումն իր ճամբարդութեանց պատմութիւնն ընթերցաւ, զոր նոյն կղզւոյն հիւսիսային կողմն ըրած է, և մասնաւորապէս իր նպատակն եղած է զԺողովարդը քննել: Պ. Ս. Ֆիւշ Պետլինու թանգարանի վարժապետն՝ ճամբայ ելաւ Ասիոյ և Աւստրալիոյ հարաւային արեւելեան կողմը մանրախոյզ ճամբորդութիւն ընելու վախճանաւ: այսպիսի քաջ խուզարկութենէ մը շատ գիւտեր կրնանք յուսալ:

Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ եղած Գանատայի և Միացեալ Նահանգաց խուզարկու ընկերութիւնքն շարունակ աշխատած են. Պ. Օպեր հետազօտեց, դիւսաւորաբար իբրեւ ընագէտ, քանի մը արեւմտեան Հնդկաստանի կղզիներ. Գրեյվոյ ամենակարևոր քննութիւններ ըրած է անգղիական Կույանայի ներքին մասանց վրայ, որ գրեթէ անծանօթ էին, մինչդեռ երկու ամերիկեան արշաւանք առ Ամազոնս և ի Մատերա գտցեր են. և այս վերջին արշաւանաց նպատակն է իմանալ թէ Մատերա կրնայ արդեօք Ժովային վաճառական ճամբայ դառնալ: Մորենոյի հարաւային Բազակոնիայի վրայ ըրած հետազօտութեան պատմութիւնը մեծապէս օգտակար եղաւ այն երկրին աշխար-

հազրական տախտակաց՝ մէջ պարապ թողուցած տեղերը լեցնելու համար: Պրագիլի վարչութիւնն մեծ յառաջագիմութիւն ըրաւ, իր գլխաւոր քաղաքաց երկայնութեան աստիճանները գտնելով: Իսկ անցեալ տարւոյն աշխարհազրական դիպաց մէջ ամենէն երեւելին է այն ընկերութիւնն՝ որ անցք մը պիտի բանան ընդ մէջ Նիքարագուայ:

Վերջապէս թէպէտ և անցեալ տարւոյն մէջ ամենամեծ գործեր չկատարուեցան, սակայն մեծ և յարատե յառաջագիմութիւն եղաւ առ ի ստացումն ճիշդ և կատարեալ ծանօթութեանց երկրի մակերևութին նկատմամբ: Ճանապարհորդութեանց դրականութիւնը, ըստ սովորութեան, անցեալ տարւոյն մէջ ամենաշատ եղաւ: Ընդհանուր աշխարհազրութեան նկատմամբ նշանաւոր են Ռըքլիւին Ընդհանուր աշխարհազրութեան երրորդ և չորրորդ հատորներն, և Սթանֆորդի Համալսարանի աշխարհազրութեան երկու առաջին հատորներն: Անթիւ են Տաճկաստանի և Աֆղանստանի աշխարհացոյց տախտակներն, որ անցեալ տարւոյն մէջ ելցան: Կոթացի Բեդբեմանի մահն ամենամեծ կորուստ է հետազօտութեան և ուսումնական աշխարհազրութեան նկատմամբ:

ՄԱՆԴԱՅՖԷԼ

Զօրավարն պարոն Էտվինոս Յովհաննէս Կարողոս Մանդայֆէլ ծնաւ ի 24 փետրուար 1809 Տրեզտայի մէջ: Որդի Յովհաննէս Կարողոս պարոնի, մարդու մը՝ որու յանձնուած էր մեծամեծ գործեր նախ ի Սաքսոնիա և ապա ի Բրուսիա, ինքն իրեն Ոթոն Թէոդորոս և Կարողոս Թէոդորոս երկու հօրեղբորդ գեաց՝ ի մանկութեան որբ մնացելոց հետ մէկտեղ դաստիարակուեցաւ, որոնցմէ առաջինը բրուսական խորհրդ-

դարանին նախագահ եղաւ, իր ընդդիմագործական (réactionnaire) քաղաքագիտութեամբն անուն հանելով, և միւսն ևս ունեցաւ պաշտօնական կարեւոր յանձնարարութիւն մը:

Էտվինոս պարոնն ստորին տեղակալի աստիճանաւ բրուսական Պահապան զինուորաց վիշապագնդին մէջ մտաւ (1828) և փութով նշանաւոր եղաւ իր այն մեծ սիրովն որով զինուորական զիտութեանց ուսման միտ կը դնէր, ո-

րոնց՝ իրեն միայն պարտքէն պահանջա-
ծէն շատ աւելի ետեւէ կ'ըլլար : Յետոյ
յաճախեց պատերազմական վարժա-
րանը , և թէպէտ գեռ միայն ստորին
տեղակալի աստիճանն ունէր , անուա-
նուեցաւ 1837ին աշակից գնդի , և յե-
տոյ աշակից Միւֆֆիինկ զօրավարին ,
որ այն ատեն Պետլինի վարչին տեղը կը
գրաւէր , և որուն անունը հռչակաւոր
էր՝ 1827ին Ադրիանուպօլսոյ հայտու-
թեան մէջ իբրև միջնորդի մասն ունե-
նալուն համար : Միւֆֆիինկ զօրավարին
գլխորդին մէջ ապատամբող ժողովրդոց
դէմ անողորելի խստութեան սկզբունքը
ստացաւ , հանդերձ քաղաքապետական
յաջողակութեամբ որ խռովութիւննե-
րը նուաճող զօրավարաց կ'օգնէ , իրենց
յաղթութիւնը լրացընելու համար :

Յամին 1848 Մանդայֆէլ մեծ գործ-
նէութիւն մը ցուցուց պահպանիչ (con-
servateur) աղմկեալ տարերքը միացը-
նելու համար և անով դէմ դնել տա-
լու հետզհետէ զօրացած յեղափոխու-
թեան , և այն ժամանակ Դ փրեզերիկոս
Գուլիէլմոս զինքը գործածեց այլ և այլ
քաղաքադիտական մեծ վստահութեան
արժանի առաքելութեանց մէջ , զորս
գիտցաւ կատարել կարողութեամբ և
յաջողակութեամբ : Ընդդէմ ազատա-
կանաց պատերազմական գործոց մէջ
մասն ունեցաւ , և իր ծառայութեանց
'ի վարձ՝ թագաւորը զինքը բարձրա-
ցուց , 1848 դեռ չլինցած , հազարապե-
տի աստիճանին : Յամին 1853 անուա-
նեցաւ տեղապահ գնդապետի և հրա-
նանատար Ե նիզակաւոր հեծելազնդին :
Այլ իշխանը շուտ մը զինքը իր քով
կոչելով , մեծագոյն վստահութեամբ
զանիկայ պատուեց . դեռ երիտասարդ
սպայ ըլլալով շատ անգամ լրագրական
տեղեկութիւնները թագաւորին կու-
տար , որ ընդհանրապէս կերպիս զօ-
րավարէն իրեն կը հասնէին . և բաց աս-
կէ , Շոլլեր զօրավարին ներկայացուցիչ
անուանեցաւ փրեզերիկոս Գուլիէլմոսի
զինուորական խորհրդարանին վարչու-
թեան մէջ , պաշտօն՝ որուն զլուծի ե-
ղաւ 1857ին :

Ձինուորական խորհրդարանը բոլոր
զօրաց իրաց վրոյ բացարձակ իշխա-
նութիւն մը կը բանեցընէր . ուստի Ման-
դայֆէլ մեծամեծ նորաձեւութիւնները
կատարելու միջոցով մէջ գտնուեցաւ , զոր
իր ուսումներն իրեն թելադրեր էին :

Իր խորհրդովն եղաւ որ աւագութիւն
յառաջդուլութեանց հին զրութիւնը
խափանուեցաւ , և բանակէն բանի չե-
կողները մերժուեցան , երիտասարդ ըս-
պայից տեղ տալու համար , որոնց այս
կերպով կրցան բարձրանալ մինչև այն
ատեն չտեսնուած արագութեամբ մը
զինուորական դասակարգութեան աս-
տիճանաց : Այս նորութեան գործը կար-
գադրութեան անկիւնակալ քարը կրնայ
համարուիլ , որուն ձեռքով Բրուսիոյ
զինուորական զօրութիւնը հրաշք գոր-
ծեց , որոնց 1866ին և 1870ին մէջ բովան-
դակ աշխարհ հիացած վկայ եղաւ :

Մանդայֆէլ վերոյիշեալ պաշտաման
մէջ մնաց մինչև ջ 1865 . և սակայն Գու-
լիէլմոսի բրուսական գահը ելլելէն շատ
ժամանակ վերջը , որ յետոյ ինքնակալ
Գերմանիոյ եղաւ : Բայց ինքը հետզհե-
տէ բարձրագոյն ևս աստիճաններով
յառաջեր էր , մինչև որ 1861ին ընդ-
հանուր տեղակալ անուանեցաւ :

Վերջանալով պատերազմը մէկ կող-
մէն Տանիմարգայի հետ , և միւս կող-
մէն Աւստրիոյ և Բրուսիոյ դաշնակցաց ,
և հաստատուելով խաղաղութիւնը որով
Շլէզվիկ-Հօլշթայնն երկու յաղթական
Տէրութեանց կը մնար , Մանդայֆէլին
յանձնուեցաւ 1865ին զբստութեան մէջ
մնացած գնդից հրամանատարութիւ-
նը : Ծանօթ է որ 'ի կաշնէյն հաստա-
տուած դաշինքով , առնուած երկրին
զինուորական բաժանում մ'եղաւ : Այս
պէս երկու Տէրութեանց իւրաքան-
չիւրը պահեց Շլէզվիկի վրայ ինչպէս
Հօլշթայնի վրոյ՝ տիրակցութեան իրա-
ւունք մը , բայց հաստատուեցաւ որ աւա-
տրիական գունդերն այն գաւառներէն
երկրորդը միայն գրաւեն , և բրուսական
գունդերն առաջինը : Մանդայֆէլ ընդ-
հանուր վարիչ անուանեցաւ Շլէզվիկի :
Ամենադժուարին պաշտօն մ'էր կըր-

կին պատճառաց համար : Ժողովուրդը բրուսական իշխանութեանը կը հակառակէր, և ակն յայտնի կը ցուցնէր իր միտումն առ զուրբն Աւստրիականութիւնը, որուն կ'իյնար երկրին վրայ ժառանգական իրաւունքն ունենալը : Այլ վարչին անողորմելի խտութիւնն այնքան ճանչցուած էր՝ որ ապստամբողական շարժմանց նշան մ'ալ չեղաւ : Մեծագոյն դժուարութիւններ կը ծագէին այն հակառակութենէն՝ զոր կ'ընէր Աւստրիա տիրակցութեան զօրութեամբն այն ամենայն օրական գործոց որ կը ցուցնէին թէ որոշուած է 'ի Պերլին միացընել բրուսիոյ հետ ոչ միայն զՇէզզվիկ այլ և զՀոլզայն :

Արդէն իսկ յայտնի էր որ դքսութեանց խնդիրը, յորում քիչ մը ժամանակ կարծուեցաւ թէ Աւստրիա և բրուսիա հաշտութեան տեղի մը գտնուեն, ընդ հակառակն երկու Տէրութեանց մէջ աշխարհային մրցութեան կիրքը յագեցնելու պատրուակի պիտի ծառայէր : Երբոր ընդդէմ Աւստրիոյ իտալ — բրուսական դաշնակցութիւնը ձեւացաւ, ծագեցաւ 1866ին պատերազմը :

Իր զօրութիւնը լաւագոյն կերպով ամփոփելու համար, վեննայի վարչութիւնը պատուէր տուեր էր նապլէնձ գորավարին՝ որ Հոլզայնի աւստրիական զինդից կը հրամայէր, երթալու միանալու մեծ գլխաւոր բանակին հետ, և այսպէս բրուսացիք այն դքսութիւնն ալ գրաւեցին : Այս ըլլալէն վերջը, Մանդայֆէլ պատերազմի տեղը կ'երթար զնոյն մը հրամանատարութիւնն առնելու :

Այս զնդին յանձնուեցաւ Աննովէր մանալու գործն, արդիւնելու համար որ այն թագաւորութիւն գունդերը չմիանան Աւստրիոյ դաշնակից ուրիշ Գերմանացւոց հետ : Իսկենսաւճայի պատերազմին մէջ (27 յունիս 1866) Աննովէրի Գէորգ Թագաւորը բոլորովին յաղթուեցաւ և ստիպուեցաւ անձնատուր ըլլալ իրեն ամենայն զօրութեամբը :

Մենոյի բանակին գլուխ գրուելով, Մանդայֆէլ յառաջնց մինչև 'ի Ֆրանկ-

ֆորդ, և տիրելով այս քաղաքին, որ մեծապէս թշնամի էր բրուսիոյ, անշուր խտութեամբ հետը վարուեցաւ : 25 միլիոն դալլերի պատերազմի հարկ դրաւ վրան (գրեթէ 94 միլիոն ֆրանք), և այնպէս սարսափելի եղան իր հրդեհի և աւարառութեան սպառնալիքը՝ թէ որ անապին գումարն անմիջապէս չհատուցուէր, որ եղկելի քաղաքապետն յուսահատեցաւ և ինքզինքը սպաննեց :

Փրանկ-բրուսական պատերազմին մէջ, Մանդայֆէլ որ բանակին տաղին զնդին կը հրամայէր, Մէցի չորս կողմի Գերմանացւոց ըրած յաղթութեանց ձեռնտու եղաւ, և յետոյ մասնակից այլ և այլ գործողութեանց, իսկիցն 1871ն, այն ատեն երբոր զինադադարումն ըլլալու մօտ էր, զրկուեցաւ Պուրպաքիի զէմ, որ Գաղղիոյ արևելեան կողմը զօրաց գունդ մը ժողովրդ էր, և Ժիւլ Ֆաւրը մոռցած ըլլալով այն գունդն ալ զինադադարման մէջ հասկըցնելու, Մանդայֆէլ շարունակեց թշնամութիւնն և բռնագատեց Պուրպաքիի զօրքերն որ ապաստանին 'ի Զուիցերի, մինչդեռ իրենց զրկման անձնասպանութեան փորձ կը փորձէր :

Երբոր խաղաղութիւնը կնքուեցաւ, Մանդայֆէլ զբաւող զնդին հրամանատարութիւնն ունեցաւ, որ մնաց 'ի Գաղղիա մինչև որ պատերազմի հարկը վճարուեցաւ :

Այս ամեն բանէն, ինչպէս կը տեսնուի, մարդն որ հիմայ Ալսաս-Լոռէնի զուխ դրուեցաւ, միշտ այնպիսի պաշտօններ ունեցաւ որ անսասան հաւատարմութիւն մը կը պահանջէին կատարելութիւն մ'է այս՝ որուն իր վարչութեան տակ դրուած ժողովուրդը շատ գոհ պիտի չըլլան : Մանդայֆէլ մարալախտը, — մարալախտի պատիւը պատերազմէն վերջը ընդունեցաւ, — անտարակոյս պիտի ջանայ երկրին բարիք ընելու : Բայց վայ այն ալսասնեւրուն որ ցուցնեն, նաև միայն խօսքով մը, վերստին գաղղիացի ըլլալու փափագը :